

ZNAČAJKE PRISTUPA BOŠKOVIĆEVOJ FILOZOFIJI – FRANJO PL. MARKOVIĆ*

DARIO ŠKARICA

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 19 Bošković / F. Marković
Kratko priopćenje
Primljen: 4. 7. 2007.
Prihvaćen: 16. 7. 2007.

Sažetak

Izlaganje se temelji na analizi Markovićeve članka »Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića« (*Rad JAZU*, Zagreb, 1887–1888, str. 543–716). Predmet međutim nisu teze iznesene u tom članku, njegov sadržaj, nego forma, način na koji Marković pristupa Boškovićevoj filozofiji. Uglavnom je Markovićeve postupak taj da najprije navede izvore i referira Boškovićeve stavove i argumente, da bi ih zatim usporedio sa stavovima drugih filozofa. Analiza Boškovićeve argumenata u Markovića je rijetka. Rijedak je i povijesnofilozofijski komentar. Markovićeve pristup Boškovićevoj filozofiji pretežno je komparativan: pojedina Boškovićeve mnijenja Marković uspoređuje s mnijenjima drugih filozofa (od elejaca do Lotzea ili Herbarta). Svrha je tih usporedbi da se u kontekstu određenog problema Boškovićeve pozicija jasno odredi spram pozicije drugih filozofa, no katkad one poprime i kritičku dimenziju te prerastu u vrijednosni sud, ocjenu dotičnoga Boškovićeve mnijenja, posebno s aspekta Markoviću suvremenih filozofa i znanstvenika (psihologa i fiziologa) XIX. st. Primjetna je također i tendencija povijesnofilozofijskog pregleda razvoja pojedinih problema.

Ključne riječi: R. J. Bošković, F. Marković, komparativni, povijesnofilozofijski i kritički pristup

Izlaganje se temelji na analizi Markovićeve članka »Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića« (*Rad JAZU*, Zagreb, 1887–1888, str. 543–716).

* Ovaj se rad temelji na izlaganju održanu na znanstvenom skupu »Recepcija hrvatskih filozofa u svijetu«, Zagreb, 8–9. studenoga 2000, u organizaciji Instituta za filozofiju.

Tema međutim nisu teze iznesene u tom članku, njegov sadržaj, nego forma, način na koji Marković pristupa Boškovićevoj filozofiji. Izlažem tako redom: izvore kojima se Marković služio, postupak koji je primjenjivao u izlaganju pojedinih Boškovićevih nazora i tri značajke njegova pristupa Boškovićevoj filozofiji – dominantno komparativni i povremeno povijesno-filozofijski, odnosno kritički karakter njegova izlaganja.

Izvori

U svojoj interpretaciji Boškovićeve filozofije Franjo pl. Marković oslanja se na Boškovićeve bilješke (*Adnotationes*) i dodatke (*Supplementa*) uz Stayevu poemu *Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem*¹ i na glavno Boškovićevo djelo *Theoria philosophiae naturalis*.² Marković doduše spominje i neka druga Boškovićeve djela (primjerice, *De materiae divisibilitate*,³ *De continuitatis lege*⁴ itd.), ali ako gdje i citira iz njih, posrijedi su oni dijelovi koje je sâm Bošković prenio u svoju *Theoria philosophiae naturalis*. Može se stoga zaključiti da se u istraživanju Boškovićeve filozofije Marković, po svoj prilici, služio samo sljedećim trima Boškovićevim djelima: *Adnotationes*, *Supplementa* i *Theoria*.⁵

Ta djela pripadaju kasnijem periodu Boškovićevega razvoja, u kojem je njegova misao sazrela u sustavnu i detaljno razrađenu cjelinu, pa u tom smislu njihovo poznavanje omogućuje dobar uvid u Boškovićeve konačne pozicije, uključujući i pojedine njegove tadašnje stavove i argumente, kako kad je riječ u prvom redu o njegovoj prirodnoj filozofiji, tako i kad je riječ

¹ *Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem* izdane su u tri sveska: prvi svezak 1755. (s Boškovićevim bilješkama i dodacima), drugi 1760. (s Boškovićevim bilješkama i dodacima), treći 1792. (samo s Boškovićevim bilješkama, bez dodataka).

² Prvo izdanje nosi naslov *Philosophiae naturalis theoria* (Beč, 1758), a drugo, 'dotjerano i prošireno' izdanje objavljeno je u Mlecima, 1763. g. pod naslovom *Theoria philosophiae naturalis*.

³ Rasprava napisana 1748, a objavljena prvi put tek 1757. u *Memoria sopra la Fisica...*, T. IV, Lucca.

⁴ Rasprava objavljena u Rimu, 1754.

⁵ No to ipak nije neznatna građa, ni opsegom ni značenjem. *Supplementa* broje naime preko 400 stranica. *Adnotationes* se 'protežu' kroz sva tri sveska Stayeve poeme. *Theoria* pak, najsustavnije i najčuvenije Boškovićevo djelo, sadrži tristotinjak stranica. Ukupno dakle možda i više od tisuću stranica na kojima je Boškovićeve filozofija iznesena u konačnom obliku, kao cjelovit i detaljno razrađen sustav.

o drugim njegovim filozofskim (primjerice, spoznajnoteoretskim ili metodološkim) nazorima.

No ta ista građa – *Adnotationes, Supplementa i Theoria* – nedostatna je hoćemo li se bolje upoznati s *genezom* Boškovićeve misli, pojedinih njegovih nazora i argumenata. Upravo pripadajući periodu u kojem Boškovićevo misao u cjelini gledano poprima svoj konačni oblik, ta tri njegova djela ne uspijevaju nam pružiti ni izbliza dostatno detaljan uvid u genezu te misli, u njezin postupan razvoj i oklonosti pod kojima je sazrijevala u cjelovit sustav. Primjerom, ako je posrijedi geneza Boškovićeve teorije uzajamnih sila, onda su rasprave *De viribus vivis*,⁶ *De lumine II*,⁷ *De materiae divisibilitate*, *De continuitatis lege* i *De lege virium*⁸ nezaobilazne. Vjerojatno je to i bio razlog Markovićevo netematiziranja geneze Boškovićeve misli – izvori kojima se služio u istraživanju Boškovićeve filozofije nisu mu mogli pružiti uvid u detalje njezina postupna razvoja.

Postupak

Markovićevo je postupak uglavnom taj da najprije naznači izvore, nakon čega referira dotične Boškovićeve stavove i argumente, da bi na koncu te stavove naširoko uspoređivao sa stavovima drugih filozofa (od elejaca i grčkih atomista do herbartovaca i neotomista). Te su usporedbe katkad popraćene kakvim uzgrednim povijesnofilozofijskim komentarom. U nekim pak slučajevima svrha im je ta da omoguću ocjenu dotičnog Boškovićevo stava. Govorim zato o trima različitim značajkama Markovićevo pristupa Boškovićevoj filozofiji, tj. o dominantnom i sustavno provedenom komparativnom, te o povremenom povijesnofilozofijskom, odnosno kritičkom Markovićevo pristupu Boškovićevoj filozofiji.

Komparativni pristup

Marković je uglavnom usredotočen na cjelinu Boškovićeve prirodno-filozofijske teorije i na pojedine njegove stavove, pri čemu Boškovićeve argumente u prilog tim stavovima u pravilu samo referira, ne upuštajući se u

⁶ Rasprava objavljena u Rimu, 1745.

⁷ Rasprava objavljena u Rimu, 1748.

⁸ Rasprava objavljena u Rimu, 1755.

njihovu analizu (na kojim načelima počivaju, od kojih premisa polaze i sl.). Dapače, te argumente katkad Marković i ne spomene – primjerice, izlažući Boškovićevo pristajanje uz Lockeovu kritiku nauka o tzv. urođenim idejama, Marković nigdje ne navodi argumente kojima Bošković obrazlaže takvo svoje opredjeljenje.⁹

Pritom – ne upuštajući se dakle niti u genezu pojedinih Boškovićeovih stavova niti u analizu pojedinih njegovih argumenata – Marković najviše nastoji oko jasna definiranja Boškovićeve pozicije spram pozicije drugih filozofa. Tako Boškovićevu poziciju u pogledu nauka o tzv. urođenim idejama uspoređuje npr. s Lockeovom, Leibnizovom, Platonovom, Aristotelovom, Descartesovom i Tominom pozicijom,¹⁰ Boškovićev pojam unutrašnjeg zora i refleksije uspoređuje, primjerice, s dotičnim Lockeovim, Occamovim, Descartesovim, Leibnizovim, Augustinovim pojmom,¹¹ Boškovićev nauk o supstancijama uspoređuje, s jedne strane, sa skolastičkim, s druge strane, s Descartesovim naukom,¹² Boškovićevo poimanje prostora i vremena smješta između realizma (atomisti, Newton) i idealizma (Kant)¹³ itd.

Komparativni je postupak u Markovićevu članku sustavno proveden i za nj se može reći da predstavlja zapravo glavnu značajku Markovićeva pristupa Boškovićevoj filozofiji.

Povijesnofilozofijski pristup

Kad je riječ o povijesnofilozofijskom pristupu, treba razlikovati dva postupka prisutna u Markovićevu članku: prvo, povijesnofilozofijski pregled razvoja pojedine problematike od antike do Boškovićeve, odnosno Markovićeva doba, i drugo, povijesnofilozofijski komentar, ograničen na konkretno vrijeme i okolnosti nastanka pojedinih Boškovićeovih nazora i njegove filozofije u cjelini.

Što se tiče prvog navedenog postupka, Marković je sklon pojedini filozofski problem, povezan s određenim Boškovićeovim nazorom, izložiti u širokom povijesnofilozofijskom pregledu njegova razvoja od antike do

⁹ Usp. Franjo pl. Marković, »Filozofijski rad Rugjera Josipa Boškovića«, *Rad JAZU*, Zagreb, 1887–1888, str. 545–547.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, str. 551–553.

¹² *Ibid.*, str. 576–577.

¹³ *Ibid.*, str. 594–629.

Boškovićeva vremena, pa i kasnije. Tako različite pozicije u okviru prijepora o urođenim idejama izlaže u njihovu povijesnofilozofijskom razvoju od Platona do Descartesa i Leibniza te od Aristotela do Lockeja.¹⁴ Isto tako, različite pozicije u pogledu problema prostora i vremena izlaže u njihovu povijesnofilozofijskom razvoju od grčkih atomista do Gassendija, Boyla, Newtona i Boškovića, od Aristotela preko skolastikā i Suareza do Leibniza i Boškovića, od Leibniza do Boškovića i Kanta.¹⁵ Istim načinom Marković daje i povijesnofilozofijski pregled nastanka materijalizma (od Occama i nominalista preko Lockeja).¹⁶

Povijesnofilozofijski komentar, međutim, u Markovićevu je članku rijedak i ima zapravo popratni karakter. Marković komentira npr. na koga Bošković misli pod izrazima ‘egoisti’, ‘pironisti’, ‘idealisti’ (na Berkeleyja, na neke sljedbenike Descartesa i Malebranchea – npr. na Colliera),¹⁷ komentira također u povijesnofilozofijskom smislu i Boškovićevu kritiku Leibnizova nauka o prestabiliranoj harmoniji (čini se, prema Markoviću, da Boškovićevi argumenti protiv tog nauka nisu nastali pod utjecajem Rüdigerera ili Crusiusa, odnosno teorije fizičkoga utjecaja, influxus physicus, nego su u tijesnoj vezi s Boškovićevim atomističkim realizmom)¹⁸ itd.

Povijesnofilozofijski pristup usredotočen na konkretno vrijeme nastanka pojedinih Boškovićevih stavova, tj. na XVII. i XVIII. st., nešto je prisutniji u zadnjem, šestom poglavlju Markovićeva članka (pod naslovom ‘Osobita atomistika Boškovićeve’). Marković tako u tom poglavlju ističe Boškovićevu pripadnost tradiciji newtonovske mehanike (u prirodnofilozofijskom, ali i metodologijskom pogledu),¹⁹ određuje Boškovićevu poziciju jednostavnog atomizma spram Leibnizove monadologije,²⁰ dapače ne ustručava se ni ocijeniti Boškovićevo psihologijsko tumačenje osjetnih kakvoća boljim od Lockeova (zapravo, njegovim usavršenjem)²¹ itd.

No u cjelini gledano, povijesnofilozofijski pristup u Markovića je ipak u drugom planu te se javlja od prigode do prigode, tako reći *per accidens*, a ne sustavno proveden. Marković se naime tek tu i tamo usredotoči sa-

¹⁴ Ibid., str. 545–547.

¹⁵ Ibid., str. 594–629.

¹⁶ Ibid., str. 580–594.

¹⁷ Ibid., str. 554.

¹⁸ Ibid., str. 555–559.

¹⁹ Ibid., str. 630–632.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid., 670.

mo na filozofe i znanstvenike iz Boškovićeve vremena. Uglavnom međutim Boškovićevu poziciju uspoređuje kako s antičkim ili srednjovjekovnim tako i s novovjekovnim te sebi suvremenim filozofima i znanstvenicima (psiholozima i fiziolozima) XIX. st. (Lotze, Herbart, Spencer, Fechner itd.). Drugim riječima, Marković ne pokazuje osobit interes za konkretne povijesne, odnosno povijesnofilozofijske ili povijesnoznanstvene prilike nastanka i razvoja pojedinih Boškovićevih misli i argumenata i uglavnom ne utvrđuje konkretne utjecaje na Boškovićevu misao. Naprotiv Boškovićeve je misao u Markovićevu članku smještena prije svega u neki nepovijesni, bezvremeni, ili barem povijesno daleki kontekst antičkih i srednjovjekovnih filozofskih ideja i mnijenja, koji nije kontekst XVII. i XVIII. st., svijet njezina nastanka i razvoja, nego svijet filozofije uopće, svijet njezinih vječnih tema i prijepora, u kojem konkretno vrijeme i prilike nastanka pojedine Boškovićeve misli ili argumenta nemaju povlašten položaj (što bi povijesnofilozofijski pristup u strožem smislu svakako zahtijevao). Može se stoga reći da je Markovićev dominantno komparativni pristup Boškovićevoj filozofiji poprilično nepovijesnog karaktera.

Zanimljiva su međutim mjesta na kojima Marković kombinira komparativni i povijesnofilozofijski pristup. Primjerice, razmatrajući prigovor upućen Boškoviću da zastupa materijalizam, Marković zaključuje da ni Bošković ni Locke nisu zastupali materijalizam, ali su svojim stavom da nema ničeg protuslovna (nerazumna) u tvrdnji da bi i tvar mogla misliti, zapravo, pogodovali sve slobodnijem širenju materijalizma.²² U ‘doktrinarnom’ pogledu, dakle, ni jedan ni drugi, ni Bošković ni Locke nisu bili materijalisti, ali u povijesnofilozofijskom smislu i jedan i drugi, i Bošković i Locke doista pripadaju povijesti materijalizma, povijesti njegovog nastanka i razvoja. (Sličnim načinom Marković prosuđuje i Lockeov odnos prema spoznajnoteoretskom senzualizmu – Locke doista nije bio senzualist, ali je mnogim svojim stavovima radio upravo u prilog senzualizmu.)²³

Kritički pristup

Premda Boškovićevim stavovima ne pristupa uvijek kritički (ocjenjujući ih – pozitivno ili negativno), Marković je ipak sklon vrijednosnim sudovima. Prosuđuje npr. vrijednost nauka o virtualnoj protežnosti duše,²⁴ isto ta-

²² Ibid., str. 580–594.

²³ Ibid., str. 546.

²⁴ Ibid., str. 559–575.

ko i vrijednost kartezijanskog nauka o sjedištu duše u jednoj tvarnoj točki,²⁵ ocjenjuje također Boškovićevu tvrdnju da bi bez ikakva protuslovlja i tvar mogla misliti.²⁶ Posebno je međutim sustavan u ocjeni Boškovićeve nauka o prostoru i vremenu – ocjenjuje ga na više mjesta dotičnog poglavlja, ali i na sámom njegovu kraju, zaključno.²⁷ Isto vrijedi i za Boškovićevu atomistiku – na više mjesta tijekom dotičnog poglavlja ocjenjuje Marković pojedini njezin aspekt, da bi na kraju dao i zaključni sud o njoj u cjelini.²⁸

Pritom vrijedi istaknuti da se Markovićeve ocjene pojedinih Boškovićevih stavova temelji uglavnom na njihovoj usporedbi s dostignućima Markoviću suvremene znanosti, poglavito psihologije i fiziologije XIX. st. Tako nauk o virtualnoj protežnosti duše kao i nauk o sjedištu duše u jednoj tvarnoj točki Marković ocjenjuje pozivajući se na eksperimentalne rezultate fiziologije XIX. st.²⁹ Istim načinom i Boškovićevu jednostavnu atomistiku prosuđuje u usporedbi s filozofima XIX. st., nalazeći u njihovim nazorima potvrdu Boškovićeve nauka (usp. npr. Franjo pl. Marković, »Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića«, *Rad JAZU*, Zagreb, 1887–1888, str. 633: »Ali, ma i bio Boškovićev najobćenitiji zakon uzajmičnih sila puki pokus, njegov filosofijski pojam neprotežnih atoma nije samo pokus; njegovi filosofijski, iz teorije spoznaje crpeni razlozi za taj pojam, nepobitni su, bar po *sadanjem stanju filosofijske nauke* [...] Bošković je razlozi, koje podaje noetika, spajajući psihologijske i logičke istine, utvrdio na više mjestah svojih spisa pojam neprotežnih atoma tako temeljito, da se ta njegova filosofijska obrazložba 'jednostavne' atomistike posve potvrđuje od *današnje filosofijske nauke*.«).

Rijetko kad – ako se ne varam, u samo dva slučaja – u Markovićevu je ocjenu uključena i analiza, odnosno procjena sámih Boškovićevih argumenata. Prvi se slučaj tiče prigovora upućena Boškoviću da zastupa materijalizam. Marković ocjenjuje sáam Boškovićev argument protiv tog prigovora i temeljem te ocjene donosi sud o Boškovićevoj poziciji s obzirom na problem materijalizma.³⁰ Drugi se slučaj tiče Boškovićeve analitičke dedukcije odbojnih sila na sasvim neznatnim udaljenostima među tijelima – doznaje-

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., str. 575–594.

²⁷ Ibid., str. 594–629.

²⁸ Ibid., str. 630–716.

²⁹ Ibid., str. 575–594.

³⁰ Ibid., str. 580–594.

mo tako iz Markovićeve analize načela na kojima se taj argument (dedukcija) temelji (to su načela neprekinutosti i nepronichnosti), isto tako i njegov empirijski povod (slučaj sraza tjelesa).³¹

Zaključak

Markovićev pristup Boškovićevoj filozofiji izrazito je komparativan i pritom usredotočen na nazore i mnijenja, a ne na argumente, niti na genuzu pojedinih Boškovićevih misli. Pojedina Boškovićeva mnijenja Marković uspoređuje s mnijenjima brojnih drugih filozofa (od elejaca do Lotzea ili Herbarta). Svrha je tih usporedbi uglavnom ta da se u kontekstu određenog problema Boškovićeva pozicija jasno odredi spram pozicije drugih filozofa, no katkad one poprime i kritičku dimenziju te prerastu u vrijednosni sud, ocjenu dotičnoga Boškovićeva mnijenja, posebno s aspekta Markoviću suvremenih filozofa i znanstvenika (psihologa i fiziologa) XIX. st. Uz ta dva aspekta – primarno komparativni i povremeno kritički – treba istaknuti i mjestimične Markovićeve povijesnofilozofijske ekskurse. Marković je sklon dati širok povijesnofilozofijski pregled razvoja pojedinih filozofskih problema, tu i tamo pak nalazimo u njegovu članku i konkretan povijesnofilozofijski komentar pojedinih Boškovićevih teza i pojmova.

THE CHARACTERISTICS OF THE APPROACH TO BOŠKOVIĆ'S PHILOSOPHY – FRANJO MARKOVIĆ

Summary

The paper is based on the analysis of Marković's article »Filozofijski rad Rugjera Josipa Boškovića« (»The Philosophical Work of Rugjer Josip Bošković«, *Rad JAZU*, Zagreb, 1887–1888, pp. 543–716). The theme, however, is not the theses expounded in the article, its content; It is its form, the way in which Marković approaches Bošković's philosophy. Marković mainly lists the sources and refers to Bošković's views and arguments first, and then compares these with other philosophers' views. Marković rarely analyzes Bošković's arguments, and equally rare are his historical-philosophical comments. Marković's approach to Bošković's philosophy is overwhelmingly comparative: He compares Bošković's views with other philosophers' views, from the Eleatics to Lotze or Herbart. The purpose of

³¹ Ibid., str. 633–648.

these comparisons is to clearly define Bošković's position in view of other philosophers' positions in the contexts of the individual issues. Yet sometimes they attain a critical dimension so that they turn into value judgments, evaluations of Bošković's views, especially from the positions of Marković's philosophical and scientific (psychologists and physiologists) 19th-century contemporaries. Also of note is his tendency to present historical-philosophical surveys of the developments of individual issues.

Key Words: R. J. Bošković, F. Marković, comparative, historical-philosophical, and critical approach